

Р. П. Лізогуб,

старший викладач кафедри маркетингу, Донецький державний університет управління

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕННЯ І ФОРМУВАННЯ ПЛАТЕЖІВ ЗА ЗАБРУДНЕННЯ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті розглянуті питання економічного механізму екологічного регулювання в Україні, проведено аналіз формування платежів за забруднення навколишнього середовища. Визначені основні недоліки та позитивні результати вітчизняного економічного механізму екологічного управління.

The article deals with the economic mechanism of environmental regulation in Ukraine, gives the analysis of payments for environmental pollution. The main shortcomings and positive results of domestic economic mechanism of environmental management are defined.

Ключові слова: забруднення навколишнього середовища, екологічне регулювання, платежі за забруднення навколишнього середовища, управління екологічним станом, економічний механізм природокористування.

Key words: environmental pollution, environmental regulation, payments for environmental pollution, environmental management as the economic mechanism of nature.

ВСТУП

Масштабність екологічних проблем, зростання забруднення навколишнього природного середовища вимагають спрямування діяльності промислових підприємств на їх усунення. Основними напрямками вдосконалення економічного механізму природокористування і охорони довкілля є модернізація існуючих регуляторів, здійснювана одночасно з розробкою і впровадженням у практику нових ринкових інструментів еколого-економічного управління. Впровадження плати за забруднення приводить до істотного зменшення природоохоронних витрат, оскільки підприємства з низькою вартістю ліквідації забруднень прагнуть до максимального їх скорочення, а за високої вартості природоохоронних заходів забруднення хоч і надходять у природне середовище, та високі штрафи за це дозволяють державним органам концентрувати значні ресурси для природоохоронних цілей. Визначено, що існуючі інструменти екологічного управління в Україні, зокрема, екологічні платежі, суттєво знизили свій регулюючий вплив.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Покращення екологічної ситуації неможливе без впровадження комплексної системи організаційно-економічних перетворень, які торкалися б різних рівнів управління природокористуванням.

Найбільш вагомий внесок у дослідження регулювання екологічних проблем природокористування зроблений вітчизняними дослідниками Амошею О.І., Андрейцевим В.І., Анциферовим А.В., Балацьким О.Ф., Білопольським М.Г., Булатом А.Ф., Вілкулом Ю.Г., Гетьманом А.П., В.Г., Дорогунцовим С.І., Кабановим А.І., Кравцем С.В., Костицьким В.В., Мельником Л.Г., Олійником Я.Б., Паламарчуком В.О., Пономаренком В.І., Салієм В.І., Степановим В.М., Янком С.В. та іншими. В роботах вчених досить ґрунтовно досліджені питання теорії та методології формування системи економічних відносин в галузі природокористування, знайшли своє вирішення такі практичні питання, як впровадження системи платежів за забруднення навколишнього середовища, формування екологічних фондів, екологічного страхування.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Визначено, що існуючі інструменти екологічного управління в Україні, зокрема екологічні платежі, суттєво знизили свій регулюючий вплив. Фактично частка екоресурсних платежів складає в межах державного бюджету 0,6—0,99%. Тому нарізла необхідність аналізу дослідження і формування платежів за забруднення навколишнього середовища.

РЕЗУЛЬТАТИ

Світовий досвід доводить, що система екологічного менеджменту залежить від ефективності економічного механізму природокористування, який базується на збалансованому поєднанні регуляторів примусово-обмежувального характеру з регуляторами стимулюючо-компенсаційного характеру, які, в свою чергу, забезпечують сприятливі умови для природозбереження, а також для забезпечення екологічно безпечних технологій і методів господарювання.

У зарубіжних країнах, а в останні роки й у країнах СНД першочергового значення набувають економічні методи сприяння охороні навколишнього середовища, зокрема плата за природні ресурси. У багатьох країнах застосовуються різноманітні підходи до вирішення проблем охорони навколишнього середовища. Екологічне регулювання здійснюється за рахунок нормування якості елементів довкілля; нормування якості палива; нормування викидів шкідливих речовин; ліцензування виробничої діяльності; планування і поділу території на зони. Окремим блоком цього регулювання є застосування економічних стимулів і заходів адміністративного впливу в галузі охорони природи. Для цього застосовуються різні підходи до вирішення проблем охорони навколишнього середовища, розвивається ринковий механізм природоохоронної діяльності, який передбачає застосування екологічних субсидій, позик, податків, зборів, штрафів, кредитів і квот, пов'язаних з викидами шкідливих речовин, що дає можливість регулювати фінансові ресурси й акумулювати їх на державних рахунках або в спеціальних фондах.

Застосування економічних важелів являє собою важливу частину ініціатив відносно стійкого розвитку, проголошених у декларації, що підписана країнами-

учасницями Конференції ООН з проблем навколишнього середовища і розвитку.

Сьогодні економічний механізм екологічного регулювання в Україні ґрунтується на концепції платності природокористування. Він охоплює систему економічних інструментів, спрямованих, з одного боку, на акумуляцію матеріальних ресурсів для реалізації природоохоронних програм, а з іншого — на спонукання товаровиробників до підвищення екологічності застосовуваних технологій та власної продукції.

Економічне регулювання в сфері природоохоронної діяльності знайшло відображення в Законі "Про охорону навколишнього природного середовища" шляхом включення в механізм регулювання екологічних відносин основного принципу економічного стимулювання — охорона навколишнього природного середовища тільки тоді буде надійною, коли стане складовою частиною самого господарського механізму, коли вона буде економічно вигідна господарюючому суб'єктові. Механізм економічного регулювання передбачає [5]:

- встановлення нормативів збору і розмірів зборів за використання природних ресурсів, викиди і скиди забруднювальних речовин у навколишнє природне середовище, на утворення і розміщення відходів та інші види шкідливого впливу;

- встановлення лімітів використання природних ресурсів, скидів забруднювальних речовин у навколишнє природне середовище та на утворення і розміщення відходів;

- взаємозв'язок усієї управлінської, науково-технічної та господарської діяльності підприємств, установ та організацій з раціональним використанням природних ресурсів та ефективністю заходів з охорони навколишнього природного середовища на основі економічних важелів;

- визначення джерел фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;

- надання підприємствам, установам і організаціям, а також громадянам податкових, кредитних та інших пільг при впровадженні ними маловідходних, енерго-, ресурсозберігаючих технологій та нетрадиційних видів енергії, здійсненні інших ефективних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;

- відшкодування в установленому порядку збитків, завданих порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

- проведення економічної оцінки впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище;

- підтримку підприємницької, інноваційної та іншої діяльності, спрямованої на охорону навколишнього природного середовища.

Формування нового економічного механізму природокористування й фінансування природоохоронних заходів при переході до ринкових відносин повинне стати органічною складовою системою керування й регулювання економіки. При цьому головним складовим економічного механізму має бути:

- плата за спеціальне використання природних ресурсів;

- плата за забруднення навколишнього середовища;

- система фінансування й кредитування природоохоронних заходів (державний і місцевий бюджети, природоохоронні фонди, банки, кошти підприємств, іноземні інвестиції і т.д.).

Економічні відносини в сфері природоохоронної діяльності регулюються чинним законодавством і містять у собі економічні санкції, економічні стимули й економічні гарантії. Економічні санкції й стимули об'єднані в єдине поняття — економічна мотивація, яка може бути позитивною (стимули) і негативною (санкції) для природокористувачів [9; 10].

Економічні санкції у вигляді платежів за забруднення навколишнього середовища найчастіше стягуються у вигляді податків. Рівень податку за забруднення вважається

оптимальним, якщо граничні витрати на запобігання забруднення прирівняні до граничних витрат на ліквідація збитку. Фактично величина податку встановлюється на більш низькому рівні. Визначення екологічного стану території має у цей час в основному геохімічний характер, коли відповідно до контрольних даних природоохоронних органів аналізується ступінь забруднення атмосферного повітря, водних, земельних та інших природних ресурсів.

Головною особливістю податкового еколого-економічного інструментарію є те, що кошти, які збираються таким чином, надходять, як правило, на бюджетні рахунки відповідного рівня (державного чи місцевого) і використовуються на фінансування екологічних проблем, що мають загальне для даного рівня значення. Податки екологічної спрямованості стягуються або окремо (тобто передбачені спеціальні статті), або в складі інших податків (відраховуються частки від загальної суми податків).

Однак даний підхід не враховує метод оцінки стану навколишнього середовища. Стосовно до сфери природокористування, то основними принципами регулювання можуть бути принципами:

- попередження;

- нейтралізації;

- компенсації причин збитку.

Введення третього принципу — відшкодування збитку — створює передумови переходу від охорони природи й раціонального використання природних ресурсів до регулювання природоохоронної діяльності та природокористування. Існуючі методики нормування викидів не дозволяють при визначенні граничного припустимих викидів враховувати накопичення забруднювальних речовин, підсумовуючи їх шкідливий вплив. Для визначення пріоритетів у сфері захисту навколишнього середовища доцільно використовувати наступні критерії:

- якість життя (з урахуванням соціально значимих цілей людини);

- екологічний збиток (або вигоди від захисту середовища проживання і його поліпшення з урахуванням соціальних і економічних цілей);

- ефективність проектів, що включають заходи щодо запобігання або ліквідації наслідків екологічного збитку.

Негативні фактори економічного стимулювання пов'язані з вилученням частини коштів господарюючих суб'єктів. Центральною ланкою тут є система платежів за спеціальне використання природних ресурсів. Згідно зі ст. 41 Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища" платежі поділяються на два види: спеціальне використання природних ресурсів (землею, надрами, водами, лісами) і за забруднення навколишнього природного середовища (викиди, скидання, розміщення відходів і інші види шкідливого впливу) [6].

Порядок і розмір платежів підприємства за спеціальне використання природних ресурсів встановлюється спеціальним законодавством: Земельним, Лісовим, Водним Кодексами, Кодексом України про надра або спеціальними нормативними актами [1; 2; 3]. Плата за використання землі встановлюється на рівні Закону України "Про плату за землю".

Збори за користування надрами для видобування корисних копалин визначаються з урахуванням геологічних особливостей родовищ та умов їх експлуатації. Вони є формою реалізації економіко-правових відносин між власником ресурсів надр в особі держави та суб'єктами підприємницької діяльності, які здійснюють видобування корисних копалин. Зазначений збір сплачується за фактично погашені в надрах обсяги балансових і позабалансових запасів та за обсяги видобутих корисних копалин.

Порядок визначення плати й стягнення платежів за забруднення навколишнього природного середовища затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 13 січня 1992 р., № 18 і 7 липня 1992 р., № 373 за:

- викиди в атмосферу забруднювальних речовин

стаціонарними й пересувними джерелами забруднення;
 — скидання забруднювальних речовин у поверхневі води, територіальні й внутрішні морські води, а також підземні горизонти;
 — розміщення відходів у навколишньому природному середовищі.

Державне управління екологічним станом довкілля здійснюється економіко-правовими механізмами, які передбачають встановлення лімітів викидів, скидів та лімітів на утворення і розміщення відходів; встановлення нормативів і розмірів зборів за викиди і скиди забруднюючих речовин та на утворення і розміщення відходів [4]. Ліміти викидів і скидів стаціонарними джерелами забруднення встановлюються органами Міністерства охорони навколишнього природного середовища терміном на п'ять років для кожного окремого підприємства та організації.

ВИСНОВКИ

На сьогодні в Україні діє розгалужена нормативна база, але, як свідчить її аналіз, вона виявилася недостатньо дієвою відносно створення організаційно-економічного механізму регулювання природокористування, охорони, збереження природних ресурсів. Сучасний рівень платежів і зборів за користування природними ресурсами не забезпечує адекватного відображення реальних втрат суспільства і не створює достатньої фінансової бази для природоохоронної бази.

Основними недоліками вітчизняного економічного механізму екологічного управління є те, що він, по-перше, не в змозі зацікавити товаровиробників у проведенні природоохоронних заходів за рахунок власних коштів; по-друге, не взаємодіє з іншими економічними показниками і важелями господарської діяльності; по-третє, недостатньо оперативного й ефективного реагує на динаміку економічних і екологічних процесів у державі.

Основними позитивними результатами чинного економічного механізму екологічного управління можна вважати те, що, по-перше, завдяки його економічним інструментам були опрацьовані основи платного при-

родокористування; по-друге, на сьогодні економічний інструментарій є єдиним засобом, який дозволяє забезпечити надходження фінансових ресурсів в обсягах, необхідних для ліквідації наслідків забруднення навколишнього природного середовища.

Література:

1. Водний Кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 24. — Ст. 189.
2. "Земельний Кодекс України" Верховна Рада України; Закон від 25.10.2001 № 2768-III. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2768-14>.
3. Кодекс України про надра. Верховна Рада України. Закон від 27.07.1994 № 132/94-ВР. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=132%2F94-%E2%F0>
4. "Про затвердження порядку встановлення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища і стягнення цього збору". Постанова Кабінету Міністрів України від 27.01.1995 № 59. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=303-99-%EF>.
5. Закон України "Про об'єкти підвищеної безпеки". Верховна Рада України; Закон від 18.01.2001 № 2245-III. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2245-1>.
6. Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" Верховна Рада УРСР; Закон від 25.06.1991 № 1264-XII. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1264-12>.
7. Решетник Л. Правові проблеми юридичної відповідальності в галузі екології / Л. Решетник // Право України. — 2003. — № 8. — С. 81—85.
8. Садеков А.А. Концепція екологічного менеджменту / А.А. Садеков // Економіка і управління. — 2001. — № 4. — С. 63—68.
9. Селезньов В.В. Основи ринкової економіки України: [посібник] / В.В. Селезньов. — К.; А.С.К., 2006. — 688 с. *Стаття надійшла до редакції 18.05.2011 р.*

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ВИМОГИ ДО СТРУКТУРИ ТА ОФОРМЛЕННЯ МАТЕРІАЛУ:

- відомості про автора (авторів): ім'я, по батькові, прізвище, вчене звання, вчений ступінь, посада і місце роботи, службова і домашня адреси (з поштовим індексом), контактний телефон;
- УДК;
- назва статті мовою оригіналу та англійською мовою;
- коротка анотація (2—4 речення) мовою оригіналу та англійською мовою;
- ключові слова;
- текст статті повинен мати такі необхідні елементи: вступ (формулюється наукова проблема, ступінь її вивченості, актуальність тієї частини проблеми, якій присвячена стаття), постановка задачі (формулюються мета і методи дослідження), результати (викладається система доведень запропонованої гіпотези, обґрунтовуються наукові результати), висновки (вказується наукова новизна, теоретична і практична значущість результатів дослідження, перспективи подальших розробок з цієї теми). Розділи повинні бути виділені;
- обов'язковий список використаних джерел у кінці статті;
- обсяг статті — 12—25 тис. знаків (як виняток, не більше 40 тис. знаків);
- шрифти найпоширенішого типу, текстовий шрифт та шрифт формул повинні бути різними;
- ілюстративний матеріал повинен бути поданий чітко і якісно у **чорно-білому** вигляді. Посилання на ілюстрації в тексті статті обов'язкові. До графіків та діаграм мають бути подані таблиці, на основі яких вони збудовані;
- разом із друкованою статтею треба подати її електронний варіант на CD носії або електронною поштою. Файл статті повинен бути збережений у форматі DOC для MS Word. Схеми, рисунки та фотографії слід записувати окремими графічними файлами форматів TIF, BMP, JPG, в імені яких зазначається номер ілюстрації у статті, наприклад pict 4.tif.

Редакція залишає за собою право на незначне редагування і скорочення, а також літературне виправлення статті (зі збереженням головних висновків та стилю автора). Надані матеріали не повертаються.

Адреса редакції: 04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29
для листування: 04112, м. Київ, а/с 61; economy_2008@ukr.net
Тел.: (044) 458-10-73, 223-26-28, 537-14-33